

Rusforebygging i skolen – med nye læreplaner

Av: Kolbjørn Gjære, rådgiver i Kompetansesenter rus - Midt-Norge og Yvonne Larsen, nestleder i Kompetansesenter rus - Oslo (2020).

Fornyede læreplaner for grunnskolen og videregående opplæring, LK20, innføres nå gradvis fra og med 1. august. Planenes innhold aktualiserer spørsmålet om, og hvordan rusforebyggende arbeid kommer til å ha en plass i skolen framover.

Folkehelse og livsmestring

Ny overordnet del i LK20 inneholder tre tverrfaglige temaer som skal sees i sammenheng og dekkes over flere fag der det er naturlig. Ett av disse er folkehelse og livsmestring, som skal gi elevene kompetanse og verktøy til å ta ansvarlige livsvalg. Aktuelle områder innenfor temaet er fysisk og psykisk helse, levevaner, seksualitet og kjønn, rusmidler, mediebruk og personlig økonomi.

Sett i lys av formålet, tilsier det tverrfaglige temaet folkehelse og livsmestring at skolen kan, og skal ha en rusforebyggende funksjon. Ser en derimot nærmere på det som omhandler rusmiddelbruk og forebygging i fagplanene, framstår kompetansemålene som diffuse, jamfør tabellen nedenfor som er hentet fra den nyreviderte *Veileder rusforebyggende arbeid* for Osloskolen (2020)¹:

Tabell 1

Folkehelse og livsmestring: Formål og kompetansemål i Samfunnsfag og Naturfag, med relevans for rusmiddelforebygging i skolen

Fag	Folkehelse og livsmestring	Kompetansemål etter 10. trinn	Kompetansemål etter Vg1 trinn
Samfunnsfag	Faget skal bidra til at elevene kan gjøre gode livsvalg og håndtere utfordringer knyttet til seksualitet, personlig økonomi, rus, utenforskap og digital samhandling.	Reflektere over hvordan identitet, selvbylde og egne grenser blir utviklet og utfordret i ulike fellesskap, og presentere forslag til hvordan man kan håndtere påvirkning og uønskede hendelser.	Gjøre rede for sosialisering og drøfte hvordan identiteten og selvfølelsen til ungdom blir påvirket gjennom sosialisering.
Naturfag	Faget skal bidra til å gi elevene kompetanse til å forstå sin egen kropp og ivareta sin egen fysiske og psykiske helse. Elevene skal kunne forholde seg kritisk til og bruke helserelatert informasjon til å ta gode og ansvarlige valg knyttet til helse, sikkerhet og miljø i både hverdags- og arbeidsliv.	Sammenligne nervesystemet og hormonsystemet og beskrive hvordan rusmidler, legemidler, miljøgifter og doping påvirker signalsystemene.	Drøfte aktuelle helse- og livsstilspørsmål og vurdere pålitelighet i informasjon fra ulike kilder

¹ <https://www.korusoslo.no/aktuelt/revidert-veileder-rusforebyggende-arbeid-i-skolen/>

Tidligere læreplaner var mer konkrete

Tidligere læreplaner har hatt mer konkrete fagmål som kan relateres til rusforebygging. Ifølge Læreplanverket for den 10-årige grunnskolen fra 1997 (L97) skulle elevene i Samfunnskunnskap i 9. klasse «... skaffe seg innsikt i følgjer av rusmiddelbruk og røyking ... Drøfte haldningar til fråhald, måtehald og misbruk.» Et fagmål i Naturfag for samme årstrinn var kjennskap til hvordan tobakk og rusmidler virker på kropp og helse, og å drøfte bruk og misbruk. Læreplanverket for Kunnskapsløftet ble innført skoleåret 2006/2007, og omfatter både grunnskolen og videregående opplæring. Et av kompetansemålene for Naturfag etter 10. årstrinn var at elevene skulle: «... gjøre greie for hvordan bruk av rusmidler kan føre til helseskader og drøfte hvordan den enkelte og samfunnet kan forebygge helseskadene». Et kompetansemål etter 10. årstrinn med Samfunnskunnskap var at elevene skulle kunne analysere utviklingen av rusmiddelbruk og røyking i Norge, og reflektere over holdninger til rusmidler.

Skolen som rusforebyggende arena

Samtidig som de nye læreplanene ikke ser ut til å forutsette at rusforebyggende arbeid er en oppgave for skolen, er andre føringer fra sentralt hold klare på dette. I *Folkehelsemeldinga — Gode liv i eit trygt samfunn (Meld. St. 19 (2018–2019))* signaliserer Regjeringen en styrking av det rusforebyggende arbeidet rettet mot ungdom. «Det er viktig å gi unge kvalitetssikra og kunnskapsbasert informasjon om rusmiddel, tilpassa alderstrinna i skulen. Mange barn og unge har spørsmål om rus og rusmiddel, og mange vil søkje råd og informasjon blant venner eller på nettforum ...». Regjeringen viser også til at det pågående programmet for folkehelsearbeid i kommunene støtter opp under lokalt utviklingsarbeid for å fremme psykisk helse og drive lokalt forebyggende arbeid mot rus. Regjeringens *strategi for god psykisk helse (2017 – 2022)*, *Mestre hele livet*, er en satsing på barn og unge i det systematiske folkehelsearbeidet, der skolen er en helt sentral aktør. Blant «godt dokumenterte kjerneelementer» i et psykisk helsefremmende miljø for barn, nevner meldingen at alle «... bør ha tilgang til et lokalmiljø som legger til rette for rusfrihet. Det å holde seg fri for rusmiddelbruk i ungdomsårene er et viktig bidrag til å redusere rusavhengighet i framtidens voksne befolkning». Det påpekes videre at foreldres alkohol- og rusmiddelbruk kan føre til en vanskelig og utrygg oppvekst. Barn med foreldre som misbruker alkohol, har 2,4 ganger forhøyet risiko for å oppleve alvorlige negative følger. Regjeringen vil, blant annet på bakgrunn av dette, arbeide for at psykisk helse, livskvalitet og mestring er forankret i alle sektorer, og er gjennomgående i folkehelsepolitikken, i kommunesektoren og i staten. Dette standpunkter understrekes i Regjeringens *strategi for ungdomshelse 2016-2021 #Ungdomshelse*, der rusmidler omtales spesielt: «Det er behov for å utvikle bedre metoder for å avdekke barn og unge med rusproblemer og styrke kunnskapen og kompetansen om rusproblematikk blant dem som jobber i tjenesten.» Det er for oss derfor helt tydelig at rusforebygging fortsatt har en plass i skolen, og at skolen er en av de viktigste arenaene for å nå alle barn og unge og deres foresatte.

Forebygging, folkehelse og psykisk helse

Det å hjelpe de unge å gjøre gode livsvalg er helt sentralt, også når det gjelder bruk av rusmidler. Det handler om å forebygge at unge, uferdige hjerner får varige skader av rusmidler, og motvirke at de utvikler avhengighet og psykiske plager og lidelser i voksen alder. Det handler like mye om at skolen bidrar til at de unge utvikler evnen til å planlegge, vurdere risiko, utvikle dømmekraft og impuls kontroll i ungdomsårene. Dette for å hindre ulykker og voldshendelser, men også for å forebygge seksuell trakassering og seksuelle overgrep. I en landsomfattende undersøkelse fra mars i år, utført av Opinion AS blant 1000 unge i alderen 15 til 20 år, oppgir 49 prosent av jentene at de én eller flere ganger har opplevd å få uønsket seksuell oppmerksomhet når de drikker sammen med

jevnaaldrende. Hendelsene kan være alt fra tilrop og «klåing» til overgrep og voldtekt. Tilsvarende tall for gutter er 18 prosent. Vi kan anta at mørketallene er store.

På individnivå handler forebygging i skolen også om å oppdage, følge opp og samarbeide om og med barn og unge som sliter med rusproblematikk, eller konsekvenser av rusbruk, og de som lever i familier med rus.

Et mulighetsrom

De nye læreplanene gir stort rom for lokale initiativ, også innen rusforebyggende arbeid. Et eksempel på hvordan dette mulighetsrommet kan utnyttes er Osloskolens nye og oppdaterte *Veileder rusforebyggende arbeid for Osloskolen* (2020). I tråd med læreplanenes mål om å fremme ansvarlige livsvalg, beskriver forordet i veilederen formålet for arbeidet slik: «Arbeidet med rusforebygging i skolen skal bidra til at ungdom utvikler kunnskap om rus og rusmidler og ferdigheter som hjelper dem til å ta gode livsvalg. Temaer om rus hører hjemme i flere fag, i det tverrfaglige temaet folkehelse og livsmestring og i skolens samarbeid med foresatte. Skolen har samtidig et viktig ansvar for at skolen skal være en rusfri og trygg arena.» Formålet gjelder altså både kunnskaper og ferdigheter.

I forordet til veilederen for Osloskolen understrekes det videre at barn og unge som utvikler rusproblemer har rett til hjelp: «Gjennom den daglige kontakten har skolen en unik mulighet til å se, bry seg og følge opp barn og unge. Skolens innsats kan være avgjørende for unge som sliter med rusproblematikk, eller er utsatt for rusutfordringer i hjemmet.» Foreldres holdninger, rusvaner og evner til å sette fornuftige grenser har stor betydning for ungdommens egen relasjon til rusmidler. Det heter at nøkkelen til å ta imot nødvendig hjelp er ofte at skolen og de tverrsektorielle tjenestene utgjør et samarbeidende lag sammen med den unge. Veilederen er ment som hjelpemiddel for skolene til å systematisere og sikre det rusforebyggende arbeidet på alle nivåer og for alle målgruppene

Unge tanker om rusforebygging

Vi vet også mye om hva de unge mener, ønsker seg og trenger når det gjelder forebyggende arbeid generelt og rusforebyggende arbeid spesielt. I forbindelse med revideringen av *Veileder rusforebyggende arbeid i Osloskolen* i 2018, ble det gjennomført dialogmøter med elever fra ungdomstrinn og videregående. De unge mente gjennomgående at det rusforebyggende arbeidet bør omhandle mange aspekter ved rus, både det som oppleves som positivt og negativt, og at de må få tilgang på korrekt informasjon. Elevene ber om at de voksne må ha et åpent sinn, de må bry seg, lytte og vise omsorg. Videre handler elevenes innspill om viktigheten av generelle forebyggende tiltak for et godt skolemiljø, hvor tillit og trygge relasjoner mellom elever og voksne er nøkkelord. Dette sammenfaller med det ungdommene i Forandringsfabrikken sier i «Klokhet om rus» (2018) og anbefalingene fra Ungdomsvennlige Velferdstjenester (ungdomsvennlig.no).

Leder i Ungdomspanelet i Møre og Romsdal, Urté Karanauskaitė, skriver i en kronikk publisert i flere lokalaviser i fylket:

«Det er essensielt å nå ungdom på eit tidleg tidspunkt. Det nytter ikkje å sitje høgt oppe hos politikarar og klage over kor elendig dagens generasjon er. Ein bør heller arbeide på eit lokalt nivå. Då kan ein nå målgruppa direkte, ved å mellom anna ta kontakt med ungdomsråda, som er ein uvurderleg ressurs. Ungdomsråda gjer ein fantastisk jobb, likevel klarer dei ikkje å dra lasset helt aleine. Heilt alminnelege vaksne, for eksempel foreldre og føresette og andre med tilknytning til

ungdommar, må også bidra for å spreie kunnskap. Eit anna aspekt i denne saka, er at kommunane må legge til rette for eit miljø som støttar ungdommane.»

Medvirkning fra de unge selv er altså et helt sentralt element for virksom forebygging. Kunnskap, erfaringer og innspill fra elever både med og uten rusproblematikk, bør danne grunnlaget for det lokale rusforebyggende arbeidet. I tillegg til kunnskapsgrunnlaget fra ungdomsundersøkelsene, som blant annet viser forekomst av rusmidler på lokalt nivå.

Lokal kunnskap et godt utgangspunkt

Lokal kunnskap om unges forhold til rusmidler er et godt utgangspunkt for rusforebyggende arbeid i skolen. Dette er vår erfaring etter å ha bistått med ungdomsundersøkelser i ungdomsskoler og videregående skoler gjennom flere år. Det å ha slik kunnskap om akkurat «sine» unge, motiverer til å bruke kunnskapen aktivt i undervisningen, i foreldremøter og i det øvrige lokale rusforebyggende arbeidet. I kjølvannet av ungdomsundersøkelser, hender det derfor at skoler, kommuner og fylkeskommuner henvender seg til de regionale kompetansesenter for rus (KoRus) for bistand. Deres behov og ønsker spenner vidt, fra å bistå med presentasjon og analyse av resultater, utarbeiding av undervisningsopplegg med ferske ungdomstall, opplæring og veiledning av ansatte, til strategi og planarbeid på fylkes- eller kommunenivå. KoRusene har i føringer fra Helsedirektoratet et spesielt ansvar for å integrere/ivareta rusmiddelforebygging i alle leddene i det systematiske regionale og lokale folkehelsearbeidet, slik folkehelseloven og folkehelsemeldingen understreker at rusmiddelforebygging skal inngå som en del av det tverrsektorielle folkehelsearbeidet. En av oppgavene er nettopp å bistå med vårt fagområde inn i det praksisnære arbeidet i skolen, der brukarmedvirkningen og involveringen fra elever, foresatte og ansatte er helt sentrale elementer.

«Rusfritt» tverrfaglig tema?

Vi mener ikke at skolen nødvendigvis blir mindre rusforebyggende selv om kompetansemålene fremstår som mindre tydelige enn i tidligere læreplanverk. Men vi har en uro for at det tverrfaglige emnet folkehelse og livsmestring kan komme til å være mer eller mindre «rusfritt» ved enkelte skoler og i enkelte klasser, hvis ikke lokal skoleledelse gir tydelige føringer slik som for Osloskolen. I verste fall vil fokus på tema rus avhenge mye av den enkelte lærers kompetanse, engasjement og initiativ.

På den andre siden åpner de nye læreplanene et mulighetsrom for å drive rusforebyggende arbeid og for å utvikle dette pedagogisk og metodisk, i et samspill mellom elever, lærere, foreldre og andre aktører innen offentlig og frivillig sektor. Det blir uansett helt vesentlig å lytte til elevene og de unges innspill, for på den måten å ta brukarmedvirkning på alvor. For å få til det må de ansatte oppleve at de får tilstrekkelig med kunnskap og kompetanse, og tydelige rammer for arbeidet, slik at de blir personlig engasjert og styrket i sin tro på egen verdi som «rusforebyggere» og på skolen som en viktig arena også for rusforebyggende arbeid.